

не претендувала на более глибоке объяснение реальности. Такая ограниченность предопределила пассивный характер православного богословия в целом, отсутствие в нем активного творческого поиска, постоянные попытки «восстановления традиционного мировоззрения».

Список использованных источников

1. Casiday A. Church Fathers and the shaping of Orthodox theology / Augustine Casiday // The Cambridge companion to orthodox Christian theology / ed. by Mary B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P.167–187.
2. Karayannis V. Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu / Vasilios Karayiannis. – Paris: Beauchesne, 1993. – 488 p.
3. Meyendorff J. Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes / John Meyendorff. – N. Y.: Fordham University Press, 1979. – 243 p.
4. Pelikan J. The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine. V. 2. The Spirit of Eastern Christendom (600–1700) / Jaroslav Pelikan. – Chicago: University of Chicago Press, 1974. – 329 p.
5. Williams R. Eastern Orthodox Theology / Rowan Williams // The modern theologians. In introduction to Christian Theology in the twentieth century / ed. D. F. Ford. – 2 ed. – University of Cambridge, 1997. – P.499–513.

Khrystokin G. V., PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science of University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine, Irpin), xristokingena@gmail.com

Metaphysics of Greek patristic

Metaphysics of is the Greek patristic is the expression of two kinds of thinking: «Systematic Theology» and «religious philosophy». Logic patristic becomes the basis for a metaphysical system that is both personalism and essentialism, and actualism simultaneously, as postulated ontological primacy and the spirit and energy, and a constant presence and essence, and the incarnation, and their manifestation in an accident–energies. Metaphysics Greek patristic claimed to be an adequate description of reality as it is revealed through the evidence of natural reason and Revelation, but did not apply for a deeper explanation of reality. This limitation determined the passive nature of Orthodox theology in general, the lack of it in active creative search, constant attempts to «restore traditional worldview».

Keywords: Orthodox theology, metaphysics, logic, Greek patristic.

Христокін Г. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології, Університет державної фіскальної служби України (Україна, Ірпін), xristokingena@gmail.com

Метафізика грецької патристики

Метафізика грецької патристики є вираженням двох видів мислення: «систематичної теології» і «релігійної філософії». Логіка патристики стає підставою для метафізичної системи, яка є і персоналізмом, і есенціалізмом, і актуалізмом одночасно, оскільки постулюється онтологічна первинність і сутності і енергії, і постійна наявність і сутності, і іпостасі, і їх прояву в енергіях–акциденціях. Метафізика грецької патристики претендувала на адекватний опис реальності, як вона відкривається через очевидності природного розуму і Одрокровення, але не претендувала на більш глибоке пояснення реальності. Така обмеженість визначила пасивний характер православного богослов'я в цілому, відсутність в ньому активного творчого пошуку, постійні спроби «відновлення традиційного світогляду».

Ключові слова: православна теологія, метафізика, логіка, грецька патристика.

УДК 124.4:159.955.4

Чорна Л. В.,

кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри філософії, теорії та історії державного управління, Національна академія державного управління при Президентіві України (Україна, Київ), lika7@ukr.net

ДО ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ІДЕАЛУ ТА УТОПІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ УТОПІЙ

Розглядаються різні підходи до класифікації утопій як теоретичної конструкції. Наголошується на важливості вивчення даного питання для можливості коректного осягнення як самої утопії, так і суспільного ідеалу. Звертається увага на чіткий підбір критеріїв для створення логічної побудови

типології утопії. В статті уточнюються певні класифікаційні системи, надані відомими дослідниками, та надається варіант класифікації, яка є найбільш вдалою за авторським підходом. Пропонується розподіляти утопії в межах функціонального підходу за критерієм ставлення до реальності та способу дії на «утопії втечі» та «утопії реконструкції»; за критерієм створення і розміщення в просторово-часовому континуумі – на «утопії місця» та «утопії часу».

Ключові слова: утопія, ідеал, суспільний ідеал, класифікація утопій, типологія утопій.

В пошуках кращого життя людство намагалося наповнити бажаним змістом певні суспільні ідеали, що виступали як оформлені мрії про гідне майбутнє. Проте спокуса якнайшвидшого втілення таких ідеалів завжди заважала стабільному еволюційному розвитку суспільства, що знайшло своє відображення в утопічних проєктах. З огляду на свою нездійсненність, ідеал не може перетворюватися на реальну мету або на очікуваний результат. Тоді як для утопічного мислення ідеал стає проєктом та практичною ціллю, що по суті є несумісним із його природою. Коли утопію розглядають через призму практично-технічного підходу до життя, вона перетворюється на ідола, що завжди спричиняє необхідність певних жертвопринесень. Отже, сам ідеал деформується утопічною свідомістю, яка плутає та змішує духовне із матеріальним та бажає створити Рай на Землі. Суспільний ідеал як орієнтир перетворюється на кінцевий пункт розвитку та наочний образ бажаного довершеного суспільства. Змішування таких категорій, як ідеал та утопія є істотною небезпекою для життєздатності самого суспільного ідеалу. Адже утопія так само, як і ідеал, є «проєкцією бажання, але вона чітко обмежена сферою уможливної гри та фантазії» [4]. Утопія, початково народжена як мрія про казкову країну чи, дослівно, місце, якого немає на Землі, зазнала неймовірної кількості тлумачень, інтерпретацій, піддавалася деформації та викривленню своєї суті, слугувала опорою для розвитку людського духу та проєктом для соціальних експериментів. Утопія пройшла складний шлях від літературного твору до стратегічного плану реалізації, від теорії до практики. Певні мислителі сприймали феномен утопії як засіб освоєння майбутнього, характерний для епохи Модерну. Інші – намагалися реалізувати утопічні проєкти, виступаючи в ролі ідеологів, ідейних натхненників таких експериментів.

Література, що присвячена дослідженню феномену утопії безмежна. Слід зазначити, що дане питання викликало інтерес у Є. М. Трубецького, С. М. Булгакова, М. О. Бердяєва, Г. Флоровського, С. Л. Франка, Л. Шестова, П. І. Новгородцева, П. Б. Струве. Феномен утопії аналізували К. Поппер, Р. Дарендорф, Ж. Сорель, К. Мангейм, Ф. Полак, Е. Блох, Г. Маркузе, Ю. Габермас, П. Рікер та ін. У радянську епоху її більшою мірою аналізували крізь призму марксизму, який вбачав в утопії початкову стадію розвитку соціалізму. Наприкінці ХХ століття реанімується науковий інтерес до утопії. Серед робіт українських філософів окремо слід виділити монографію Т. Розової «Утопія як соціокультурний феномен», де була переглянута концепція утопічного соціалізму та утопія була розглянута як феномен культури.

Однак для коректного розуміння усіх відмінностей утопії та ідеалу доцільним є вивчення питання класифікації утопій. У зв'язку з метою даної статті є доцільним розмежування різних видів утопій за певними критеріями задля системного осягнення даного феномену. Задля досягнення завдання мети у статті використовуються

методи системного та структурного аналізу, принципи історизму, діалектичний метод.

Утопії є різноманітними за соціальним змістом та літературною формою. До утопій відносять течії утопічного соціалізму, уявлення про ідеальні держави (твори Платона і Ксенофонта), феодально-теократичні утопії (Йоахима Флорського, утопія В. Андреа «Християнополіс»), буржуазні (Е. Беллами «Погляд назад»), а також велику кількість технократичних та анархічних утопій. Певні утопічні твори пропонували вирішення окремих проблем: педагогічних (Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо), науково-технічних (Ф. Бекон). тощо. Утопічні тенденції знаходять і в історії суспільної думки стародавнього та середньовічного Китаю (утопічні твори Мо-цзи, Лао-цзи, Шан Яна та ін.), мислителів Близького й Середнього Сходу (Аль-Фарабі, Ібн Баджа, Ібн Туфейль, Нізамі та ін.), в літературі Росії XVIII–XIX століть («Подорож до землі Офірської» М. М. Щербатова, «Міркування про мир і війну» В. Ф. Малиновського, твори декабристів та революційних демократів, романи О. О. Богданова та ін.).

Враховуючи багатогранність феномену утопії, її класифікація представляє собою важливе наукове питання. Складність його вирішення зазначає Є. Шацький: «Будь-яка спроба систематизувати відомі з історії утопічні ідеї або, точніше, ідеї, які грали роль утопій, пов'язана з величезними труднощами. Їх число здається майже нескінченим, так що не можна перерахувати навіть найголовніші. Так само неможливо було б скласти повний реєстр громадських ідеологій і доводитись задовольнятися знайомством з певними їх типами, найбільш важливими різновидами. Але й число різновидів представляється іноді неохватним, тим більше що виділяти їх можна за допомогою самих різних критеріїв, причому кожен з них зазвичай дозволяє вловити якісь суттєві сторони історичної дійсності» [9, с. 46].

У зв'язку з наведеним, вченими зроблені спроби типологізації феномену утопії, на актуальність й необхідність дослідження якої вказує Е. Я. Баталов: «Мабуть, одним із завдань, яке стоїть сьогодні перед дослідником соціальної утопії, є вивчення її типоморфології, тобто тих її різновидів (форм, типів, видів), які, склавшись історично, можуть бути прийняті в якості підстави членування утопічного масиву, з яким має справу дослідник. Тільки в результаті такої – величезної за обсягом – роботи ми можемо отримати більш-менш повне уявлення про історію утопічної думки і про структуру цього масиву, а в більш широкому плані – про шляхи еволюції соціального ідеалу» [2, с. 41]. Проте, як зазначає Ю. Сокогутун, розроблення типології утопій все одно не забезпечить створення єдиної універсальної моделі розмежування утопій, адже будь-яка типологія є умовною, і принципи, на підставі яких виділяються ті чи інші типи, залежать від конкретних цілей дослідження [6]. Так, Б. Гудвін і К. Тейлор виділили чотири основні категорії, за допомогою яких визначається та аналізується предмет утопії: «форма, явний зміст, неявний та символічний зміст, ефект» [12, с. 53]. Під «формою» розуміється характер спрямованості утопічної рефлексії – прості мрії або керівництво до дії. Категорія «явний зміст» включає опис та класифікацію різних інститутів і станів ідеального суспільства. У свою чергу, «неявним змістом» є сенсостворюючі ідеї, надії, що їх виражають ціннісні пріоритети утопії. Під ефектом розуміється виявлення

та аналіз закономірностей, причин, що обумовлюють соціально-політичний резонанс як відповідь на утопію, або навпаки, його відсутність. Таким чином, при дослідженні феномену утопії з метою розподілення її на певні різновиди можна керуватися історичним, функціональним та аксіологічним підходами [6]. Історичний підхід в даному контексті уявляється найбільш логічним і однозначним. Так, застосовуючи хронологічний принцип, легше прослідкувати саму історію ідей виникнення утопій, їх розвитку, еволюціонування, узгодження з основними аспектами філософської думки тієї чи іншої епохи, зрозуміти закономірність їх виникнення та історично-обумовлені причини відмови від утопій в певні історичні періоди. Даний підхід використовувався одним з найвідоміших дослідників утопії Луїсом Мамфордом, що дозволило йому детально проаналізувати специфічні риси утопій за різних історичних епох [13]. Отже, утопії можна аналізувати, систематизуючи їх за хронологією – від минулих століть до сучасності. Разом з тим, хоча даний критерій для систематизації утопій є цілком очікуваним і достатньо очевидним, його застосування приводить лише до історичного викладу змінюючих одна одну ідей різних епох.

Однак на цьому шляху дослідження утопій як історії ідей виникають певні труднощі: утопічна свідомість та її прояви значно відрізнялися в залежності від національних особливостей її носіїв. Отже, в один і той самий проміжок часу, в одну епоху, але в різних країнах або на різних континентах утопії творилися по-різному. І задля того, щоб відслідкувати особливості їх еволюції, слід вже приділяти увагу саме національним відмінностям. Так, кембріджське видання «Британські утопії епохи Просвітництва» містить теоретичні надбання Г. Клейса в цьому контексті [11]. У дослідженні французьких філологів-славістів Леоніда Геллера і Мішеля Ніке «Утопія в Росії» осмислений матеріал з теорії російського утопізму з кінця Х століття до сьогодення [15], а також інші дослідження національних особливостей утопій [16]. Отже, поряд з хронологічним принципом дослідження історії утопії завжди перебуває принцип національний чи етнічний. Причому ці два принципи дослідження феномену утопії пов'язані нерозривно. Адже при історичному підході до певної проблематики утопії завжди виникає питання, в якій саме країні чи в якій етнічній групі відбувався розвиток певних ідей. Так само при дослідженні утопії, що виникла у представників певного етносу, завжди слід звернутися до аналізу передумов її виникнення, наслідків її розповсюдження, що вимагає від дослідника застосування знов-таки історичного підходу.

Вельми вдала класифікація утопій наведена українським філософом Т. В. Розовою, в її праці «Утопія як соціокультурний феномен» [5]. Так, вчена пропонує упорядкування утопічних творів за окресленою в них проблематикою: в соціалістичних і комуністичних утопіях головною темою проходить питання приватної власності та її ліквідації, в анархістських – проблема звільнення від насильства, відмови від держави, в технократичних – науково-технічний прогрес як запорука розв'язання усіх соціальних проблем, в релігійних утопіях наголос робиться на вирішенні моральних питань задля відкриття можливості спасіння людства, в екологічних – розкриваються теми належного природокористування. Така класифікація заслуговує на окрему увагу завдяки

розкриттю, поміж іншого, специфічних проблем різних історичних епох.

В залежності від напрямку пошуків суспільного ідеалу – в минулому чи в майбутньому – утопії можна підрозділяти на ретроспективні та перспективні або проєктивні. Проєктивні утопії створюють свій новий ідеал як раціональний проєкт майбутнього. Тоді як ретроспективні утопії зорієнтовані на ідеали минулого, націлені на піднесення взірців «золотого століття». При цьому ретроспективні утопії жодним чином не позбавлені своєї проєктивності – вони прагнуть втілити не новостворений, а старий ідеал минулого. Так, радянський вчений В. П. Волгін і систематизував утопії відповідно до обраного в них соціального ідеалу. Існує також розподіл утопій на прогресивні та реакційні. Зокрема, В. І. Ленін виокремлював дві групи утопій, керуючись таким важливим для нього критерієм як зосередженість людини на революційних мотивах: утопії, що відволікають маси від революційних дій, та утопії, що надихають на них.

У філософській думці різних часів з'являлися найрізноманітніші класифікації утопій: соціалістичні, капіталістичні й «синтетичні» (як назвав свою «Сучасну Утопію» Герберт Уеллс [7]); буржуазні, дрібнобуржуазні, пролетарські, селянські; світські та релігійні; егалітарні й меритократичні; феміністські та антифеміністські; демократичні й тоталітарні; «чорні» (афро–американські) й «білі»; індивідуалістичні та колективістські; прогресивні, регресивні та консервативні тощо. Крім того, Ф. Менноелем виокремлюються «утопії спокійного щастя», «утопії кращого майбутнього» та «утопії–євпсихії» [14]. В першому випадку в утопіях міститься модель щасливого суспільства, що не потребує жодних змін. «Утопії кращого майбутнього» вказують лише вірний напрям, орієнтування в бік якого може значно покращити людське життя, проте без надання точної формули такого щастя. В свою чергу, «утопії–євпсихії» описують вже не шляхи переорієнтації суспільства, а доцільність перебудови психіки.

Окремий науковий інтерес викликає класифікація утопій, якої додержується Ф. Аінса, що ділить їх на «утопії втечі» (також їх називають ескапістські від англійського «escape» – бігти, рятуватися) та «утопії реконструкції». Критерієм такого розподілу можна назвати відношення до існуючого світу та реального життя. З цього приводу Ф. Аінса говорить: «Класифікація творів у жанрі утопії повинна враховувати подвійність, властиву «терапії відходу». Розрізняють утопії втечі і утопії реконструкції. Перші стверджують необхідність втечі від реальності та створення в іншому місці країни мрії, другі піддають існуючу модель світу політичній та соціальній критиці, пропонуючи якусь альтернативу» [1, с. 55–56]. Отже, «утопії втечі» ґрунтуються на мріях про кращий світ, що вже десь існує, вони не спрямовані на запровадження будь–яких змін в існуючому суспільстві. В даному випадку не пропонуються жодні реформаторські заходи, а лише детально описується соціальний порядок, що забезпечить всезагальний добробут. Можна сказати, що авторами цих утопій робиться спроба втілити у свої мрії з реального світу. Саме тому такі утопії часто–густо піддавалися критиці за свою практичну неспроможність та безрезультатні інтелектуальні роздуми, що не підлягали втіленню. До класичних утопій втечі слід віднести «Утопію» Томаса Мора, «Місто сонця» Томазо Кампанелли. На відміну від них, «утопії реконструкції»

прагнуть змінити світ та передбачають активну життєву позицію:

«Весь мир насилья мы разрушим
До основанья, а затем
Мы наш, мы новый мир построим, –
Кто был ничем, тот станет всем»

Ці відомі слова з «Інтернаціоналу», що був до 1944 року гімном СРСР, можна навести саме як приклад активного ставлення до життя в межах утопічної свідомості. Адже сам «Інтернаціонал» ще у 1910 році на конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу в Копенгагені був прийнятий як гімн міжнародного соціалістичного руху.

Повертаючись до питання дослідження «утопії реконструкції», слід наголосити, що її творці прагнуть протистояти оточуючому злу та критикують недосконале існуюче суспільство. Виходить, що прихильники нового суспільного ідеалу в даному випадку мають протистояти усьому суспільству, що не здатне його втілити. Тому цей вид утопій також називають «героїчні утопії». Головною метою таких утопій є перетворення суспільства відповідно до обраного ідеалу, що іноді не передбачає навіть згоди усіх членів суспільства на такі зміни. Тут має місце утопічний експеримент, тобто намагання втілити ідеал хоча б в обмеженому масштабі, і задля успішності соціального задуму іноді припускається застосування революційних заходів. Як підкреслює в зазначеному контексті польський дослідник утопії Єжі Шацький, «фаланстер Фур'є – явище не менш фантастичне та відірване від дійсності, ніж «Місто Сонця» Кампанелли, але, за задумом автора, воно повинно бути втілене в дійсність, а не тільки залишатися продуктом духовної культури та інтелектуальною розвагою для автора» [9, с. 52]. Крім того, Є. Шацький більш глибоко підходить до дослідження «утопій втечі» та «утопій реконструкції», пропонуючи більш деталізовану їх класифікацію. На його думку, це дозволяє краще вникнути в характерний для утопічного мислення механізм розбіжності між ідеалом й дійсністю. Так, «утопії втечі», за його систематизацією, поділяються на «утопії місця», «утопії часу» та «утопії позачасового порядку». «Утопії місця» описують вигадані або реальні, але разом з тим ідеалізовані країни, де люди, на думку творця утопії, живуть в добробуті та благополуччі. «Утопії часу» згідно зі своєю назвою вказують на певний час, період існування утопій. При цьому ці утопії не завжди використовують задля цього реальні виміри часу. Такими часами можуть бути описані в Біблії часи Раю на Землі, «старі добрі часи» консерваторів різних епох, «кінець історії» як вигадана межа часу, що може бути зазначена різними датами з майбутнього, коли, за розрахунками авторів, наступає існування ідеального суспільства. Крім того, визначною характеристикою утопічного часу є усвідомлення того, що «це такий час, в якому минуле і майбутнє ніяк не пов'язані з сьогоденням, а лише протиставляються йому» [9, с. 54]. Позачасовим порядком Є. Шацький наділяє ті утопії, ідеал яких перебуває «поза сферою земного існування людини, хоча б передбачуваного. На землі, можливо, немає і не буде такого місця, де людина була б справді щаслива. Але якщо такого місця й часу вказати не можна, це зовсім не означає, що слід відмовитися від зображення щасливого світу. Зразок просто переноситься кудись поза часом і простором, зв'язується з вічними цінностями на кшталт Бога, Природи, Розуму тощо».

Разом з тим, виокремлення в цій класифікації «позачасових утопій» може розцінюватися як не зовсім коректне, оскільки надане дослідником визначення «утопій часу» та «утопічного часу» якраз вказує на «позачасовість» певних «утопій часу». Адже вони описуються досить часто поза межами реального часу і не завжди із вказівкою на певну дату. Таким чином, даний різновид утопій охоплюється поняттям «утопії часу» і не потребує виокремлення.

Водночас, саму ж «утопію місця», особливо враховуючи, що таке «місце» є вигаданим, тобто його не існує в просторовому та часовому континуумі, також можна віднести до «утопії позачасового порядку», якщо намагатися слідувати цій класифікації. Зазначене свідчить про вірогідність логічної помилки в розмежуванні «утопій втечі» на три види. Адже як «утопії часу», так і «утопії місця» можуть містити в собі ті ж самі ознаки «позачасовості» та «нереальності», на підставі існування яких С. Шацький виділяє вид «утопії позачасового порядку».

Крім того, як вірно зазначає Т. В. Розова, перераховані С. Шацьким феномени в якості прикладів «утопій позачасового порядку» взагалі складно назвати утопіями по суті, що пояснюється наступним. Як і утопії, вони дійсно є явищами, що породжені трансцендентністю світогляду як аспекту свідомості. Слід підкреслити, що саме людська свідомість продукує та досягає цінності, потреби, інтереси, тобто зокрема аксіологічний аспект, який є основою світогляду та дозволяє вивити взаємозв'язок свідомості та світогляду. Так, згідно з концепцією Т. В. Розової «процес становлення свідомості пов'язаний з формуванням світогляду, і, навпаки, процес формування світогляду – зі становленням свідомості» [5]. Дана концепція є цілком правомірною, оскільки при взаємодії двох явищ (категорій, субстанцій) вплив одного на інше завжди буде взаємним, а зв'язок – як прямим, так і зворотнім. Крім того, свідомість в жодному разі не може бути зведена до світогляду, проте світогляд завжди буде її стрижнем. Таким чином, «формуєчись разом з людською свідомістю, на основі практики світогляд реалізує потреби і цілі перетворення світу духовно, виступаючи як його духовно-практичне освоєння, в якому переборювання сторонності світу реалізується шляхом створення образів його іншого, належного і бажаного стану у відповідності з ідеалами істини, добра і краси [10, с. 28]. Отже, свідомість через світогляд породжує різні форми трансцендентного буття, проте далеко не всі з них будуть утопіями.

Поділ С. Шацьким «утопій реконструкції» на «утопії ордену» та «утопії політики» є класифікацією, яку також підтримують не усі філософи. Так, вчений вказує, що «утопії ордену» створюють свій ідеальний порядок за допомогою відходу від навколишнього світу та відокремлення у формі комуні, громади, темного товариства. Відмінністю від «утопій втечі» є те, що найчастіше в «утопіях ордену» проявлений революційний настрій. В «утопіях політики» людина або група людей має за мету тотальну перебудову суспільства від самих його основ та прагне наблизити дійсність до ідеалу. Польський дослідник наголошує також на моральних проблемах, пов'язаних з утопією політики: «Якщо інші типи утопій дозволяють зберегти «чисті руки», то тут їх не можна не забруднити. Утопіст-політик на відміну від інших утопістів бере участь у грі, правила якої встановлені без нього. Щоб знищити

існуючий світ, він повинен так чи інакше брати участь у ньому. Звідси відомі парадокси утопічної політики: терор, застосований з любові до людей і ненависті до насильства, війни, які проводяться в ім'я світу без війни, брехня, яка має розчистити шлях в царство Істини. Утопія політики, таким чином, знаходиться в одному кроці від самознищення і, безумовно, в будь-якому зі своїх втілень виявляється самою недовговічною. Але саме через неї утопія зближується з реальною історією» [2, с. 59].

В даному випадку, більш доцільним було б говорити не про виокремлення з «утопій реконструкції» такого типу, як «утопія політики», а про проблему співвідношення теорії з практикою при спробах реалізації утопій, при утопічних експериментах, на що абсолютно вірно вказує Т. В. Розова при аналізі даної класифікації. Крім того, доцільність виділення «утопії ордену» є також достатньо суперечливим питанням в класифікації «утопій реконструкції» або «героїчних утопій». Як зазначив сам С. Шацький: «орден не змінює світу, він створює в ньому острів». Це може свідчити лише про належність цього типу утопії до «утопій втечі». Дійсно, революційні настрої в даному випадку мають місце, але вони направлені не на перебудову світу, а на рятування однодумців в певному місці на певний час.

Враховуючи викладене, пропонується додержуватися наступної класифікації утопій в межах функціонального підходу: за критерієм ставлення до реальності та способу дій утопій можуть бути поділені на «утопії втечі» та «утопії реконструкції»; за критерієм створення і розміщення в просторово-часовому континуумі утопії поділяються на «утопії місця» та «утопії часу». Основою виведеної класифікації є надана Т. В. Розовою класифікація з незначним переробленням критеріальної складової [5].

Отже, до «утопій місця» можна віднести наступні: «Утопія» Томаса Мора, «Місто сонця» Томмазо Кампанелли (1602), «Опис Християнопольської Республіки» Андреа (1619), «Нова Атлантида» Френсіса Бекона (1627), «Інший світ» Сірано до Бержерака (1657), «Історія севарамбів» Дені Вераса (1678), «Мікромегас» Вольтера (1752), «Додаток до подорожі Бугенвіля» Дені Дідро (1772), «Подорож до Ікарії» Етьєна Кабе (1842), «Країна волі» Теодора Герцкі (1889). В епоху великих географічних відкриттів любов до подорожей була також зумовлена відкриттям чогось не просто невідомого, але й наближеного до земного раю, про який було стільки мрій. Просвітництво прикрасило утопічну літературу пошуками традиційних суспільств «добрих дикунів», що існували у гармонії з природою на відміну від тогочасної європейської цивілізації. Як цілком правомірно зазначає Т. В. Розова, якщо утопії Нового часу були фантазіями, то утопії Просвітництва являли собою ідеалізації. Це вже не вигадане місце, а ідеалізація конкретної країни або її частини. Особливим видом «утопій місця» стає «утопія протилежної системи» [5]. Так, наприклад, для католицизму протилежністю буде ідеалізований протестантизм, для тоталітарного режиму – демократичний, для капіталізму – соціалізм. В ідеалізованих суспільствах вже не шукали достовірності, а прикрашали їх опис відібраними фактами, що свідчили про надзвичайний добробут та щастя людей. Крім того, раціоналістична філософія Просвітництва дозволила людству сподіватися, що у майбутньому воно обов'язково вирішить усі існуючі проблеми за допомогою наукового

прогресу, що також знайшло своє відображення у змісті тогочасних утопій.

В свою чергу, «утопії часу» зображували довершені суспільства в різних вимірах часу, і не завжди історичного. Основною відмінністю утопічного часу від історичного можна назвати те, що минуле чи майбутнє абсолютно не пов'язане із сучасністю, а протистоїть їй [5]. Так, для утопій часу могла бути обрана будь-яка дата, як, наприклад, Мерсьє назвав свій твір «Рік 2440», Оруелл – «1984» тощо. Однією з причин поступової заміни «утопій місця» на «утопії часу» можна назвати завершення епохи великих географічних відкриттів. Замість назви «утопія» в сенсі місця, якого немає, автори почали вживати поняття «ухронія» – час, який не наступив. «Утопія часу схожа на історію, оскільки також зростає з переконання, що наше власне суспільство – не єдино можливе, з інтересу до того, що було, і до того, що нас очікує. Того ж часу вона глибоко чужа до історії, бо вносить до історії дух роздвоєння, бачить протилежність там, де історик буде шукати причинно-наслідковий зв'язок» [9, с. 85]. В ухроніях час завжди поділений на дві протилежні частини – сучасне та утопічне (при цьому не є суттєвим чи належить утопічне до минулого чи майбутнього).

Можна ризикнути відзначити, що саме з ретроспективних утопічних елементів часто й формується обрис перспективи. Однак слід звернути увагу, що при спрямованості утопічної свідомості у майбутнє настільки ж часто спостерігається повне заперечення як минулого, так і теперішнього. Не шляхом еволюційного суспільного розвитку, а за допомогою одномоментної заміни сьогодення новим порядком життя, на думку авторів перспективних утопій, мають втілитися їх утопічні очікування. Отже, як і в інших видах утопій, тут присутня антитеза реальності та ідеалу. Саме така антитеза і є основною відмінністю перспективної утопії від звичайних людських міркувань про майбутнє, мрій, бажань та планів. «В перспективній утопії завжди вказується кінцева статична мета досконалого суспільства» [5, с. 28]. Так, наприклад, Кондорсе в своєму творі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» не просто розмірковує про людське майбутнє, а малює кінцевий образ людства, яке досягло повноцінного щастя: «Наскільки ця картина людського роду, звільненого від усіх його ланцюгів, позбавленого від влади випадку, як і від панування ворогів його прогресу та простуючого кроком твердим і вірним шляхом істини доброчесності й щастя, зображує утішне видовище філософу, пригніченому хибними поглядами, злочинами і несправедливостями, якими земля ще опоганена і жертвою яких він часто буває? Саме в спогляданні цієї картини він бачить нагороду за свої зусилля, спрямовані до торжества розуму, на захист свободи... Це споглядання є для нього притулком, де пам'ять про своїх гонителів не може його переслідувати; де, існуючи думкою з людиною, поновленою у своїх правах як в гідності його природи, він забуває сучасну йому людину, яку жадаба страх або заздрість мучать і драгують; саме там він існує дійсно з подібними до себе, в деякому раю, який його чистий розум зумів створити і який його любов до людства прикрасила чистими насолодами» [3, с. 258].

Отже, різноманітні теорії прогресу набувають рис перспективних утопій лише тоді, коли вони описують майбутній суспільний порядок як остаточний завершений

стан, який прийде на заміну існуючому. І хоча в «утопіях часу» на відміну від «утопій місця» ідеальне суспільство перестає бути закритим, утопія часу не отримує динамічності. Адже, будь-який різновид утопії творився як статичний, оскільки суспільні відносини в ньому відображалися як найкращі, найдовершеніші та абсолютні, а тому такі, що не мають підлягати зміні або розвитку. Тому й не виправдалися заклик Герберта Уеллса, який вважав, що утопії часу мають набути не стійкої непохитності, а повної надії на подальший розвиток [7, с. 5].

З позицій аксіологічного підходу систематизації утопії, слід приділяти увагу ціннісним орієнтаціям утопічної свідомості. Таким чином, за допомогою даного підходу аналізується внутрішня специфіка утопії, її ціннісні підстави, що виражають спробу утопіста розмежувати справжнє і хибне. У рамках аксіологічного підходу проводив дослідження утопії А. Фогт, беручи за критерій відношення до свободи. Так, вчений виділяв два типи утопій: анархічні і архічні (від грецького «archein» – «панувати»). В межах анархічної утопії обирався ціннісний пріоритет особистої свободи, тоді як державний авторитет як уособлення влади заперечувався. В свою чергу, архічна утопія стверджувала ідею необхідності владної ієрархії як гаранта і заоруки громадського порядку і процвітання. «Одні утопії створені для натхнених свободою, владних людей, а інші – для людей-рабів, які охоче й добровільно підкоряються владі інших» [8, с. 20].

Підсумовуючи наведене, слід підкреслити, що адекватне розуміння типології утопії може допомогти в осягненні багатогранності утопічної думки. Проте не слід забувати, що наведені вище ідеальні теоретичні конструкції – типи або види утопій – є інструментом для наукової систематизації, і в жодному разі не самою реальністю, яка не піддається замкненню у раціональні схеми. Створення певної класифікації утопій, як і будь-якої іншої класифікації, допомагає впорядкувати значний масив знання з обраної тематики, побачити основні закономірності, особливості, передумови виникнення різноманітних утопічних конструкцій та проаналізувати результати здійсненого. В проблематиці розмежування суспільного ідеалу та утопії дане питання є також надзвичайно важливим, з огляду на можливість більш глибокого вивчення утопій за допомогою використання вірних критеріїв їх розмежування. Адже, трансформація суспільного ідеалу в утопію є основною передумовою відмови від суспільного ідеалу, оскільки містить в собі загрозу злиття таких понять як орієнтир розвитку і кінцева мета. Отже, спроби змішування ідеалу та утопії являє собою небезпеку для життєспроможності суспільного ідеалу взагалі. Цілком закономірно, що критичне ставлення до утопії, притаманне сучасному світосприйняттю людини, досить часто переноситься на відмову від ідеалів як конструктивних її елементів. В людській свідомості ці два поняття ототожнюються. І саме тому дослідження чітко класифікованих різновидів утопій як запорука широкого осягнення цього феномену завжди буде одночасно і необхідністю для належного аналізу суспільного ідеалу.

Список використаних джерел

1. Аинса Ф. Реконструкция утопии / Аинса Ф. – М.: Наследие, 1999. – 207 с.
2. Баталов Э. Я. В мире утопии / Баталов Э. Я. – М.: Изд-во политической литературы, 1989. – 320 с.

3. Кондорсэ Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. – М., 1936.
4. Мангейм К. Идеология и утопия // Утопическое мышление. – М., 1991.
5. Розова Т. Утопия как социокультурный феномен / Т. В. Розова; НАН Украины, Ин-т философии. – О., 1996. – 128 с.
6. Сокотун Ю. Типология утопий: поиск оснований. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2011. – Т.24 (63). – №3–4. – С.126–135. – http://www.science.crimea.edu/zapiski/2011/philos_kulturo/fil24_3_4/15_sok.pdf
7. Уэллс Г. Дж. Современная утопия. – СПб., 1906.
8. Фогт А. Социальные утопии / А. Фогт. – М.: «КомКнига», 2010. – 175 с.
9. Шацкий Е. Утопия и традиция / Шацкий Е. – М.: Прогресс, 1990. – 456 с.
10. Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – Київ, 1996. – С.8–61; Шинкарук В. І. Сущность мировоззрения. Научное мировоззрение как его высший исторический тип // Научное мировоззрение и социалистическая культура. – Киев, 1988. – С.17.
11. Claeyes G. Utopias of the British Enlightenment / Claeyes G. – Cambridge University Press, 2003. – 261 p.
12. Goodwin B., Taylor K. The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice / B. Goodwin, K. Taylor. – Bern, International Academic Publishers, 2009. – 329 p.
13. Mumford L. The Story of Utopias / L. Mumford. – New York, Bony and Liveright Inc., 1922. – 315 p.
14. Utopias and Utopian Thought, ed. F. – Manuel, London, 1973.
15. Див.: Геллер Леонид, Нике Мишель. Утопия в России. – СПб.: Гипернион, 2003. – 312 с. – (Серия: Utopia humana) – (Переводчик: Игорь Булатовский).
16. Див.: Софронова Л. А., Куренная Н. М. (отв. ред.) «Утопия и утопическое в славянском мире» – Научное издание. Сборник статей. – М.: издатель Степаненко, 2002. – 200 с.; Чернышов Ю. Г. Социально-утопические идеи и миф о «золотом веке» в древнем Риме: В 2 ч. Изд. 2-е, испр. и доп. – Новосибирск: изд-во Новосибирского университета, 1994. – 176 с.; Мортон А. Л. Английская утопия. Пер. О. В. Волкова. – М., 1956.; Егоров Б. Ф. Российские утопии: Исторический путеводитель. – СПб.: Искусство-СПБ, 2007. – 416 с. – ISBN 5-210-01467-3; Китайские социальные утопии. – М., 1987. – 312 с. ил.; Путь к утопии в американском романтизме – в кн. Шогенцукова Н. А. Лабиринты текста. – Нальчик, 2002; Баталов Э. Я. Социальная утопия и утопическое сознание в США.

References

1. Ainsa F. Rekonstrukcija utopii / Ainsa F. – М.: Nasledie, 1999. – 207 s.
2. Batalov Je. Ja. V mire utopii / Batalov Je. Ja. – М.: Izd-vo politicheskoy literatury, 1989. – 320 s.
3. Kondorsje Zh. A. Jeskiz istoricheskoy kartiny progressa chelovecheskogo razuma. – М., 1936.
4. Mangejm K. Ideologija i utopija // Utopicheskoe myshlenie. – М., 1991.
5. Rozova T. Utopija kak sociokul'turnyj fenomen / T. V. Rozova; NAN Ukrainy, In-t filosofii. – О., 1996. – 128 s.
6. Sokotun Ju. Tipologija utopij: poisk osnovanij. Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Serija «Filosofija. Kul'turologija. Politologija. Sociologija». – 2011. – Т.24 (63). – №3–4. – С.126–135. – http://www.science.crimea.edu/zapiski/2011/philos_kulturo/fil24_3_4/15_sok.pdf
7. Ujells G. Dzh. Sovremennaja utopija. – SPb., 1906.
8. Fogt A. Social'nye utopii / A. Fogt. – М.: «КомКнига», 2010. – 175 s.
9. Shackij E. Utopija i tradicija / Shackij E. – М.: Progress, 1990. – 456 s.
10. Shynkaruk V. I. Ponjattja kul'tury. Filosof'ski aspekty // Fenomen ukrai'ns'koi kul'tury: metodologichni zasady osmyslennja. – Kyi'v, 1996. – С.8–61; Shynkaruk V. I. Sushhnost' mirovozzrenija. Nauchnoe mirovozzrenie kak ego vysshij istoricheskij tip // Nauchnoe mirovozzrenie i socialisticheskaja kul'tura. – Kiev, 1988. – С.17.
11. Claeyes G. Utopias of the British Enlightenment / Claeyes G. – Cambridge University Press, 2003. – 261 p.
12. Goodwin B., Taylor K. The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice / B. Goodwin, K. Taylor. – Bern, International Academic Publishers, 2009. – 329 p.
13. Mumford L. The Story of Utopias / L. Mumford. – New York, Bony and Liveright Inc., 1922. – 315 p.
14. Utopias and Utopian Thought, ed. F. – Manuel, London, 1973.
15. Div.: Geller Leonid, Nike Mishel'. Utopija v Rossii. – SPb.: Giperion, 2003. – 312 s. – (Serija: Utopia humana) – (Perevodchik: Igor' Bulatovskij).
16. Div.: Sofronova L. A., Kurennaia N. M. (otv. red.) «Utopija i utopicheskoe v slavjanskom mire» – Nauchnoe izdanie. Sbornik statej. – М.: izdatel' Stepanenko, 2002. – 200 s.; Chernyshov Ju. G. Social'no-utopicheskije idei i mif o «zolatom veke» v drevnem Rime: V 2 ch. Izd. 2-e, ispr. i dop. – Novosibirsk: izd-vo Novosibirskogo universiteta, 1994. – 176 s.; Morton A. L. Anglijskaja utopija. Per. O. V. Volkova. – М., 1956.; Egorov B. F. Rossijskie utopii: Istoricheskij putevoditel'. – SPb.: Iskusstvo-SPB, 2007. – 416 s. – ISBN 5-210-01467-3; Kitajskie social'nye utopii. – М., 1987. – 312 s. il.; Put' k utopii v amerikanskom romantizme – v kn. Shogencukova N. A. Labirinty teksta. – Nal'chik, 2002; Batalov Je. Ja. Social'naja utopija i utopicheskoe soznanie v SShA.

Chorna L. V., PhD in Political Science, associated professor, doctoral student of the Department of Philosophy, Theory and History of Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine (Ukraine, Kyiv), lika7@ukr.net

On the question of delimitation of the ideal and utopia: the classification of Utopias

The article deals with different approaches to classification of Utopia as a theoretical construction. There is emphasized the importance of this issue studying to enable correct comprehension of both the Utopia and the Social Ideal. Attention is paid to the strict criteria selection for creating logical construction of Utopia typology. The article clarifies certain classification systems provided by famous researchers, and gives the option of classification, which is the most successful on author's approach. It is proposed to differentiate Utopias within the functional approach by such criterion as attitude to reality and modus operandi into «Utopia of Escape» and «Utopia of Reconstruction»; by criterion of creation and disposition in space-time continuum Utopias can be differentiated into «Utopia of Place» and «Utopia of Time».

Keywords: Utopia, Ideal, Social Ideal, Classification of Utopias, Typology of Utopias.

* * *

УДК 130.2

Бурлука О. В.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
культурології, Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого (Україна, Харків),
lena.burluka@mail.ru

**САМООСВІТНЯ АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ
В ДОІНДУСТРІАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ**

Історичний розвиток людського суспільства, обумовлюється творчим винаходом нових культурних норм і парадигм. Система одержання знань, як відомо, у різні історичні епохи мала свої специфічні особливості, звертаючись до них, ми не тільки відображаємо конкретно-історичний стан епохи, адеже в міру власних можливостей реалізуємо свій історичний досвід, що може стати підґрунтям створення образу майбутньої соціокультурної реальності. Досліджено розвиток технологій, стратегій і моделей самоосвіти особистості у класовому суспільстві. Доведена важлива роль самоосвіти в передачі історичного досвіду, що становить важливішу умову щодо розвитку людського суспільства. Зазначено, що у самоосвітній діяльності рабовласницького суспільства віддержалися особливості матеріального й духовного виробництва цього періоду, на неї вплинули пануючі уявлення про моральні цінності, про соціальний і інтелектуальний тип особистості. Головною особливістю самоосвіти особистості рабовласницької формації було те, що це була діяльність вільних, тобто людей, що не належали до категорії рабів, які б правові форми рабська залежність не приймала. Хоча рабовласницька формація складалася не тільки із двох антитектичних класів (рабовласників і рабів), але й з ряду проміжних верств – що зберегли тією чи іншою мірою незалежність (селян-общинників, ремісників і т.д.) – утім самоосвітня діяльність, була прерогативою вільної еліти, якій були доступні знання, накопичені попередніми поколіннями, відбиті в рукописних текстах. Тобто, на цьому етапі суспільного розвитку формувалися й домінували ті технології, стратегії й моделі самоосвіти особистості, які співвідносилися із цінностями, нормами поведінки, ідеологічними пріоритетами, прийнятими в суспільстві, розвитком знарядь праці й виробництва, а також загальної культури людини. У культурі досліджуваного періоду розвиваються технології самоосвітнього читання і комунікативна, що відбувається завдяки зародженню писемності, і далі, оркеструє. Розвиток культури вплинув на становлення стратегій самоосвіти,